

● ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ ●

ՅՈՒՇԱՄԱՏԵԱՆ ՊՈՆՏԱԿԱՆ ԱՄԱՍԻՈՅ:

Գրեց՝ Գաբրիել Յ. Սիմոնեան: 1967, էջ 1038:

Ահա առիկ նոր գիրք մը, որ իր ճոխ բովանդակութեամբ, խզամիտ պատրաստութեամբ եւ չքեղ տպագրութեամբ կը հարստացնէ՝ Թուրքիոյ մէջ գտնուող, երբեմնի հայաբնակ քաղաքներու պատմութեան նուիրուած մատենաշարը:

Ամասիացի հայերը, կրնան հպարտ ըլլալ՝ «Յուշամատեն Պատմական Ամասիոյ» խորագիրը կրող այս ծանրակշիռ երկով, որուն մէջէն կը ցոյան, վաստակաւոր հեղինակին՝ Գաբրիել Սիմոնեանի լայնածիր հմտութիւնը, աշխատասիրութեան պողպատեայ կամքը եւ հայրենասիրութեան անսպառ խանդը:

Հատորը ունի ութ ընդհանուր բաժանումներ եւ 45 գլուխներ:

Բանասէր Արամ Երեմեան գրած է նախաբանը, որուն մէջ անիկա ուշադրաւ հմտութիւն ցոյց կու տայ:

Մեր նպատակի սահմանէն դուրս է ծանրանալ հատորին իւրաքանչիւր գլուխին վրայ, երեւան հանելու համար այն անգին դանձերը, որոնք փռուած են հոն առատօրէն:

Այս հոյակապ գործը, իր 1038 էջերով, յաւերժական կոթող մըն է Ամասիոյ, որ կորուստէ կը փրկէ այդ քաղաքին Հայ Անցեալի պատմութիւնը, հայ բնակչութեան փառքը կազմող արժէքները, ժողովրդական բարքերը եւ աւանդութիւնները, գաւառաբարբառի գանձարանը, տեղեկագրութիւնը, եւայլն:

Հատորին էջերը դարձնելով, մեր աչքերուն առջեւէն կը տողանցեն՝ հին եւ նոր պատմութեան բեմին վրայ երևցող գրեթէ այն բոլոր գէճքերն ու գէպքերը, յիշատակներն ու յուշարձանները, որոնք կապ ունին Ամասիա քաղաքին հետ:

Հոն, մեծ հաւատարմութեամբ, ներկայացուած է հայ կեանքը, իր քաղաքական, ընկերային, եկեղեցական, բժշկական ու մշակութային այլապէս երեսներով, գործունեայ միութիւններով, կուսակցութիւններով ու վարժարաններով, յարանուանական բաժանումներով ու եկեղեցիներով:

Հոն կը գտնենք նաեւ հայ կնոջ նուիրուած պանծալի էջեր:

Եւ այս բոլորը գրուած է լուրջ բանասէրի մը գիտութեամբ եւ բժախնդրութեամբ:

Հատորին մէջ մասնաւոր գլուխ մը յատկացուած է հայաջինջ Եղեանի, ուր մենք տկանատես կ'ըլլանք սարսափազդու կոտորածներու եւ տեղահանութեան կրքերով տեսարաններու:

Եւ հուսկ կու գայ պատմութիւնը՝ ջարդերու փոթորիկէն ճոզողրած ամասիացի հայ բնակիչներուն, որոնք՝ աշխարհի չորս անկիւնները ցրուած, կը կերտեն նոր բոյներ, կը հիմեն հայրենակցական նոր միութիւններ, անգամ մը եւս ցոյց տալու համար մարդկութեան, թէ հայ ցեղը, հակառակ հազար անգամ խաչին վրայ դամուած ըլլալու, զիտէ դադունիքը վերստին յարութիւն առնելու, ունի անսպառ կորով կանգուն մնալու դարերու աւերիչ յորձանքին դէմ, եւ իր հանձարի բեղնաւորութեամբ մասնակցելու՝ մարդկային մեծ ընտանիքին վրայ բարօրութեան նոր Արշալոյսներ բանալու աշխատանքին:

Գիշ մը աւելի կուռ եւ ամփոփ ըլլալով եւ խուսափելով կրկնութիւններէ, հատորիս անթիւ բարեմասնութիւններու վրայ՝ նոր փայլ մը եւս պիտի աւելնար:

Փափաքելի է մեծապէս, որ նոր Գ. Սիմոնեաններ երեւան ելլեն, յաւերժացնելու համար յիշատակը, շուքի մէջ մնացած հայաբնակ ուրիշ քաղաքներու եւ գիւղերու, որպէսզի, որքան որ հնարաւոր է, կատարեալ ըլլայ Հայ Անցեալի ընդհանուր Պատմութիւնը:

Հ. ԵՓՐԵՄ ՏԵՐ ՂԱԶԱՐԵԱՆ

ՇՏԻԿԵԱՆ ՍՈՒՐԷՆ. – Ալիշանի գեղարուեստական ստեղծագործութիւնը: Երեւան, «Հայաստան» հրատարակչ. 1967, էջ 217:

Ներկայ հայ գրական – քննադատական այս դժուար տարիներուն, ուր վսեմ արժէքներ յաճախ կը մթաղնին, ուր՝ համառօտ ըլլալու համար, Ալիշանի նման իրաւ բանաստեղծ մը՝ յաւակնոտ նախապաշարմով եւ թեթեւօրէն՝ կը հռչակուի ոչ իսկական բանաստեղծ¹, Շտիկեանի այս մենագրութիւնը, ծագած հայրենի հողին վրայ, նուիրուած վերլուծելու Ալիշանի «գեղարուեստական ստեղծագործութիւնները», նոր ու պայծառ հորիզոնի մը գիմաց կը դնէ մեզ, մոռցնել տալով ինչ որ ժխտականօրէն եւ ամուլ ջանքերով փորձած էին ու կը փորձեն տալու ուրիշներ անհրապօք դարձնել:

Յարգոյ հեղինակը, նշելով ու նկատի առնելով հանգերձ Ալիշանի բազմակողմանի գրական արտագրութիւնները, կը մասնականանայ եւ առաւելապէս քննութեան կ'ենթարկէ ու կը վերլուծէ Ալիշանի «գեղարուեստական ստեղծագործութիւնները», դուրս ձգելով ուսումնասիրութեան այս ծիրէն՝ Ալիշանի պատմաբանասիրական ու կրօնական հանգամանք ունեցող միւս գործերը:

Իր այս ծրագիրին մէջ յաջողելու նպատակով՝ յարգոյ հեղինակը կատարած է շատ մը պրպատումներ, ըլլա՛յ կենսագրական բաժինին համար, որ բաւական ճոխ, խնամուած ու ընդարձակ կը ներկայանայ հատորին սկիզբը, ըլլա՛յ նաեւ Ալիշանի գործերու դասաւորումին համար, որովհետեւ, ինչպէս ծանօթ է, Ալիշան ամէն

անգամ չէ ստորագրած իր գրական արտագրութիւնները:

Շտիկեան այս աշխատասիրութեամբ ցոյց կու տայ մտային հետաքրքրութիւն ու վերլուծական կարողութիւն. մանաւանդ այս մասնական պարագային. որովհետեւ Ալիշանի գիրքին հասկցուելիք ու շուտով վերլուծուելիք հեղինակ մը չէ: Եւ այս բոլորը գեո աւելի կը շեշտուի, երբ նկատի առնենք Ալիշանի ապրած ժամանակամիջոցը, ազգային յուզուած վիճակը, գրական հոսանքներու պայքարը (յատկապէս դասականութեան եւ վրպապաշտութեան միջեւ), լեզուական խրնդիւրը (գրարար թէ աշխարհարար), քաղաքական ու ընկերային կեանքի ստեղծած անորոշութիւններն ու մտահոգութիւնները... եւ այս բոլորին գիմաց՝ Ալիշանը, այդ սեւագրեալ կրօնաւորը, որ իր դարու ազգային ու ընկերային փոթորիկումներուն կը մասնակցի, փոխադարձաբար ներշնչելով ու արձագանգելով հոգն ու տաղնապը իր ժամանակի հայութեան...: Նկատած այս բոլորը, Ալիշանի գիմացիքը ծանր հանգոյցի մը ծալքերուն տակ՝ կը մնայ թաքուն, խորհրդաւոր ու առնչանող:

Շտիկեան տեսած է հանգոյցին բարդոյթը, եւ իր գործը՝ թէեւ անուղղակի՝ մեզ կը դնէ այդ առեղծուածին գիմաց:

Ալիշանի մասին, ինչպէս ծանօթ է արդէն, ընդարձակ մատենադրութիւն մը ունինք այսօր: Սակայն, առանց թերահանատելու նախապէս կատարուած ուսումնասիրական փորձերն ու ձեռնարկները², Շտիկեան իր նախորդներէն աւելի բան մը կ'ուզէ ըսել մեզի: Գործին գրութիւնն ու կազմը, կարծէք կ'ուզեն

1. Կ'սկիսուի հեղինակը «Հայաստանի կոչման» (1967, թիւ 1-9, յատկապէս Տրդ. թիւին մէջ, էջ 268-169) ամսաթիւերէ մէջ լոյս տեսած «Միթոսական գրականութիւն» խորագրով յօդուածաւորքին: Պատմական եւ բնութեագրական սրբալիւրդով լի յօդուածաւորք մըն է ատիկա, ուր մինչեւ իսկ կը յանգնի հեղինակը յայտարարել թէ Ալիշանի բանաստեղծութիւնը ջերմացնող ազգային իրականութեան ներկայութիւնն ու խոր ազդեցութիւնը լոյս առնէ:

2. Որովհետեւ տեսանկիւնի մասին է հոս խնդիրը, եւ ուսումնասիրող ամէն անձ՝ իր անհատական ոճին զուգընթաց՝ ունի նաեւ «տեսանկիւն» մը, որով կը գիտէ ու կը գտնէ, այսպէս հարկ չկայ լուծել կարելի հարցում մը, թէ տեսանկիւնի մը ներկայութիւնը ուսումնասիրական գործին մէջ չի խափաներ առարկայականութիւնը քննութեան, որովհետեւ «տեսանկիւնը» մեծապէս կը գանադանուի «նախապաշարումներ»:

Ալիշանի դիմագրծը ծածկող հանգույցը թուլցնել: Այս տեսակ մերձեցում մը Ալիշանի, ցոյց կու տայ ներկայութիւնը տեսակ մը յայտնատեսութեան, որով Շտիկեան նշմարած է մեծութիւնը Ալիշանի անձնաւորութեան՝ իր բաղմակողմանի հանգամանքներով, եւ յատկապէս ու ամէն բանէ առաջ՝ «Նահապետի» կուրծքին մէջ բարախող բանաստեղծական ոգին:

Յանդուգն պիտի ըլլար գուցէ հաւատալ՝ թէ Ալիշան իբրեւ բանաստեղծ գեռ չգիմարեալ զոյւթիւն մըն է: Շտիկեան իր այս մենագրութեամբ կը փորձէ ընդգրկել Ալիշանի ամբողջութիւնը. բընական է, չունի յաւակնութիւնը տուած ըլլալու վերջին ու սպառնիչ գրական վերլուծում մը՝ Ալիշանի գեղարուեստական ստեղծագործութեան. սակայն, կրնանք հաստատել թէ առած է առաջին քայլը գէպի նոր եւ աւելի ամբողջական Ալիշան մը: Ասով հանդերձ, սկսիլ՝ չի նշանակեր հասած ըլլալ, ինչպէս տեսնելը չի նշանակեր ըմբռնած ըլլալ: Դժբախտաբար, ինչ ինչ նախապաշարումներ՝ ձեռնարկը կը հեռացնեն բնական հարադատութենէն ու անկեղծութենէն:

Շտիկեան աչքի առջեւ ունենալով ԺԹ. դարու քառասունական թուականներու քաղաքական ու գրական տեսութիւնները չփոթ եւ փոթորկալ ժամանակաշրջանը, ի յառաջագունէ կ'ըզրակացնէ թէ նման պայմաններու մէջ ապրելով «Ալիշանը... միանման ոյժի եւ արժէքի դործեր չէր կարող տալ» (էջ 17). այսինքն, ջանալով բանաձեւել յարգոյ Շտիկեանի միտքը, հեղինակի մը արտագրութեան ոյժն ու արժէքը պայմանաւորուած է զինքը չըմպատող ընկերային շրջանակի աստիճանէն եւ վիճակէն: Ուրիշ առիթով³, անդրադարձուցած ենք «տնտեսականէն» գէպի «գրականութիւն» բացուող կամուրջին թուլութիւնը: Առանց միակողմանի ու բացարձակ ըլլալու մեր տեսակէտին մէջ, ընդունելի կը նկատենք որոշ յարաբերութիւն ու փոխադարձ կախումնաւորութիւն՝ ընկերային շրջանակի եւ

գրականութեան միջեւ. երբեք, սակայն, զործի մը ոյժը կամ արժէքը չենք կրնար կապել տուեալ ընկերային պայմանի մը կամ շրջանակի: Գրական գեղեցիկը եւ արժէքաւորը՝ ամէն դասակարգի ու ընկերային շրջանակի մէջ կրնայ ծնիլ, բաւական է որ ծնած ըլլայ նախ՝ ինքը, ըստեղծագործ տաղանդը:

Հետեւաբար, սկզբունքային տեսակէտով, չենք կապել Ալիշանի ստեղծագործութիւններու արժէքն ու արժէքաւորումը՝ ժամանակի ընկերային կամ քաղաքական պայմաններուն: Եւ ոչ իսկ գրարար կամ աշխարհարար լեզուի կիրարկումին. Շտիկեան կ'ուզէ աշխարհարար լեզուով գրած ոտանաւորներուն աւելի արժէք ընծայել. սակայն, Ալիշան իսկական բանաստեղծ մը կը յայտնուի նաեւ իր գրարար ոտանաւորներուն մէջ: Ասկէ՝ Շտիկեանի ներկայացուցած բաժանումը Ալիշանի գործերու՝ գոհացուցիչ չենք գտներ, որովհետեւ Շտիկեան առաւելապէս առաջնորդուած է արտաքին ազդակներէ, քան թէ ներքին՝ հեղինակին մէջ տեղի ունեցած հոգեկան ու գրական յառաջնադարումէն: Շտիկեան կը գանազանէ Ալիշանի մէջ՝ ա. - Չեւաւորման շրջան մը սկիզբէն մինչեւ 1848, գրարար լեզու. բ. - Վերելքի շրջան, 1848-1870, աշխարհարար. գ. - Ստեղծագործական վայրէջքի տարիներ - գաղափարական անկում:

Բացի վերեւ մեր նշանակած ընդհանուր պատճառէն, որ անընդունելի կը դարձնէ Շտիկեանի առաջարկած շրջաններու այս բաժանումը, կան նաեւ ուրիշ աւելի մասնական պատճառներ՝ որոնք գեռ աւելի կը շեշտեն բաժանումին անկատարութիւնը: Շտիկեան՝ 1848էն սկսեալ արտագրութիւնները կը նկատէ վերելքի շրջանի գործեր. սակայն, Ալիշան, արդէն իսկ 1840ին գրած է Յայգախոհիք եւ 1844ին՝ Յիշատակ մահու... ն, որոնք ոչ

3. Բազմավեպ, 1967, թիւ 1-2, էջ 49-52. յատկապէս էջ 51, սխալ ա, պարբերութիւն երկրորդ:

թէ ձեւաւորուող՝ այլ ձեւացած բանաստեղծի մը շունչը կը ցոլացնեն: Շտիկեան վերելքի շրջանը կը տանի մինչեւ 1870: սակայն, գործնականին մէջ, Ալիշանի բանաստեղծական արտագրութիւնը գրեթէ վերջ կը գտնէ 1852 թուականին, Հուսկ բան առ Ոգին նուագահան յուզիչ քերթուածով: Այդ թուականէն անդին գրածները գրեթէ ոչինչ կ'աւելցնեն բանաստեղծի տաղանդին:

Թէ կայ յառաջնադարում Ալիշանի բանաստեղծական աշխարհին մէջ, տարակոյս չի վերցնել: Արդարեւ, Ալիշան առաջին օրէն չէր կրնար գրել եւ արտայայտուիլ այն եղանակով, որ իր բանաստեղծական աւելին հիմնական տարրը դարձաւ յաջորդաբար: Այս անկարելիութիւնը, սակայն, չէ պայմանաւորուած զլիաւորաբար արտաքին տարրերէ, ինչպէս են՝ օրինակի համար՝ գրարարի յաճախակի գործածութիւնը, որ իրենց մայրենի լեզուն էր, խօսուած լեզուէն ալ աւելի, կամ զինքը կանխող հեղինակներու ընտանի մօթիճներու կրկնութիւնը: Ամէն հեղինակ, իր առաջին տարիներուն, գտնուած է ազդեցութիւններու տակ: Աւելի շահաւէտ պիտի ըլլար, հետեւաբար, եթէ Շտիկեան Ալիշանի առաջին շրջանի որդեգրած գրական ուղղութիւնն ու նախընտրած գրական ազդեցութիւններու բացատրութեամբ գրադէր. այսպէս, հետաքրքրական պիտի ըլլար բաղդատութիւնը Ալիշանի եւ Շիլլէրի «Չանգալին» ուղղուած բանաստեղծութիւններուն միջեւ. եւ այն առեւ, 1839ին գրուած Ալիշանի «Չանգալին գիշերային»ը, իրեն յօրինուածք՝ «գերազանցապէս գրչափորձ» (անդ, էջ 23) մը ըլլալէ աւելի բան մը պիտի յայտնէր, մեծապէս նպաստելով Ալիշանի ստեղծագործութեան առաջին շրջանի ըմբռնումին:

Այս չնչին նկատողութիւններէն անկախ, Շտիկեան տուած է մեզի, Ալիշանի գործերու բաւական խնամուած ու ժամանակագրական յաջորդականութեամբ պատրաստուած ներկայացում մը: Սակայն, իւրաքանչիւր գործի մասնական ներկա-

յացումները հաւասարակշիռ ընթացք մը չունին, ամէն անգամ: Երբեմն, Շտիկեան նոյնիսկ իրարու հակասող գաղափարներ կ'արտայայտէ. այսպէս՝ օր. համար՝ խօսելով Ալիշանի մինչեւ 1848 թուականի արտագրութիւններուն մասին՝ կը գրէ. «Այս տարիներում Ալիշանը ձեւաւորում է որպէս բանաստեղծ» (էջ 8). ապա, էջ 23ին մէջ, կը կարգանք տարբեր բանաձեւում մը. «Իր ամբողջական ձեւաւորումը բանաստեղծ նա (Ալիշան) հանդէս է գալիս 1840 թուականից սկսեալ»:

Հատորի ընթացքին, Շտիկեանի նախնական ու խոր տեսութիւնը կը մթազնի յաճախ արտաքին կէտերու եւ նկատողութիւններու մշուշով, որոնք, գուցէ, աւելի իբրեւ ծանօթութիւն պէտք էին ներկայացուիլ, առանց ընդհատելու Ալիշանի բանաստեղծութեան վերլուծումի միտքիւնը. այսպէս, օր. համար, գեռ չբացատրած Ալիշանի «բնութեական» հանգամանք ունեցող բանաստեղծութիւններու ընձեռած նորոյթը, Շտիկեան կը կատարէ բաղդատութիւններ, Ալիշանը կանխող՝ Միխիթարեան միւս հեղինակներու հետ, աւելցնելով թէ այս վերջիններու մօտ բնութեամբութեան մոթիճը «յետին պլանի վրայ մղուած» է (անդ, էջ 28), մինչդեռ Ալիշանի մօտ բնութիւնը աւելի զգացում ու խոր արտայայտութիւն մը կը ստանայ: Կարելոր նկատողութիւն մըն է, արդարեւ, ասիկա, որ սակայն աւելի նպաստ մը բերած կ'ըլլար, եթէ այս կէտը բացատրուէր «գասակաւորութեան» գէպի «վիպապաշտ» գրական հոսանքներու անցքի լոյսին տակ: Ինչպէս որ, բաւական յաջող կերպով կը ջանայ բացատրել Շտիկեան, Ալիշանի «Դատաստանք Վասակայ մատնչի» 1845ին գրուած քերթուածը վերլուծած պահուն:

Վերջապէս, պիտի ուզէինք Ալիշանը դիտել աւելի ազատ ու առարկայական մտքով: Շտիկեանի հատորը, գերազանցելով իր նախորդները՝ շատ մը կէտերու մէջ, կը մնայ լոկ ցոյքը՝ ոչ ամբողջական Ալիշանի մը դիմագրծին: Արդարեւ, Ալիշանի ներքին իրական ապրումներու եւ

փոթորկումներու, ինչպէս նաեւ հայեցա-
կէտի եւ աշխարհայեացքի շուրջ, Շը-
տիկեան շատ քիչ կ'անդրադառնայ: Այլ-
շանի ճամբորդութիւնը զէպի Լոնտոն
կամ զէպի Փարիզ, կարելի է նկատել ի-
րեւ առիթ աշխարհիկ տարրի մուտքին՝
Այլշանի բանաստեղծութեան մէջ: Շտի-
կեան կ'ուզէ տեսնել Այլշան մը, որ ինք-
զինքը կը հակադրէ զինքը կանխող Մի-
թարեան հեղինակներուն՝ որդեգրելով
աշխարհիկ բանաստեղծութեան նիւթ
կազմող տարրերը: Այլշան՝ այս', կա-
տարեց անցքը դասականութենէն զէպի
փրկապաշտութիւն, սակայն երբեք չհա-
կադրեց աշխարհիկ տարրը կրօնականին,
այլ մանաւանդ թէ փրկապաշտ գաղտնի
զգայուն ու գրաւիչ արտայայտութիւն-
ներով՝ Այլշան երգեց Սէրը իրը ցոյա-
ցում աստուածային սիրոյն եւ դաստիա-
րակ համայն մարդկութեան, կանգնելով
զէպ Արիւնին եւ Անարգարութեան:

Այլշան բանաստեղծ է՝ բառին իսկա-
կան իմաստով, եւ Շտիկեան, ինչպէս
նախապէս նշեցինք, Այլշանի մերձեցումի
իր եղանակով՝ նոյն բանը կ'ուզէ հաս-
տատել եւ կը յաջողի. այս տեսակէտով՝
հատորը ունի իր առանձնաշատուկ արժե-
քը: Այլշանի պարագային, սակայն,
չենք կրնար կանգ առնել լոկ բանաստեղծ
կոչումին դիմաց. հարկ է շարունակել
եւ աւելցնել բանաստեղծ - եկեղեցական:
Եւ այս կէտն է ահա՝ որ կ'ամբողջացնէ
ու հաւասարակշիւ միութիւն մը կրնայ
տալ Այլշանի բանաստեղծական խոսքը-
ւածքին ու պոթիկումներուն: Այս', Շտի-
կեան մուտք կը գործէ Այլշանի բանա-
ստեղծ-եկեղեցական տաճարէն ներս. սա-
կայն, կը կարծէ թէ երկրորդին ներկա-
յութիւնը՝ շատ անգամ՝ բացասական դեր
մը խաղացած ըլլայ (անդ, էջ 96): Հոս,
առանց չափազանց խորանալու, կ'ամ-
բնագանցական տրամաբանութեամբ մը
զրադեցնելու միտքը մեր բնթերցողնե-
րուն, կ'ուզենք համառոտակի յիշեցնել
թէ բանաստեղծութիւնը՝ իր յայտնու-
թեան առաջին վայրկեանէն՝ որակուած
է իրրեւ «Աստուածային ներշնչում». սո-

փորական, առօրեայ մտածութիւնն ու
նկարագրութիւնները զերազանցով իրա-
կանութեան մը յայտարարը. եւ թէ հոսակ՝
բանաստեղծութեան իսկութիւնը կը կա-
յանայ ժամանակաւորին եւ յաւիտենա-
կանին միջեւ զոյացող կապակցութեան
թրթռացումին մէջ: Ժամանակաւորը,
«ներաշխարհ իրականութիւնը» առանձին՝
կը մնան անբացատրելի. ցաւը, յուսա-
հատութիւնը, սակայն, որոնք կը մթադ-
նեն յաճախ մեր առօրեան, պէտք է որ
ունենան պատճառ մը, եւ տրուի անոնց
մասին բացատրութիւն մը: Ա. Քամիւս,
թէ եւ ոչ քրիստոնեայ, իր «Ժամանակաւոր»
վէպին ամէնէն աւելի կ'նշոյաւ ու վճռա-
կան մէկ վայրկեանին, կը մէջբերէ քա-
հանան. — Ինչո՞ւ. — որովհետեւ այս
վերջինը լոկ, որ կը նկատուի ըլլալ ընդ-
մէջ երկինքի (Աստուծոյ) եւ երկրի (մար-
դերու), կրնայ պատասխան տալ ցաւի
յաւիտենական հարցին: Ազգի սուգով վի-
րաւոր Այլշանի սիրան ալ ցաւ էր համակ-
իր բանաստեղծութեան կրօնաշունչ օծու-
թիւնը, շատ անգամ կու տայ յատուկ
փայլ ու վերանայականութիւն, մօտեցնե-
լով մարդկային երեւակայութեան թուիչ-
քը ճշմարիտին եւ յաւիտենականին:

Այլշանի մէջ բանաստեղծը եւ եկեղե-
ցականը երկու հակադիր իրականութիւն-
ներ չեն. սիրոյ յարաձուռն թափը եւ միայ-
նակեաց կրօնաւորի լուռ երկունքը, Այլ-
շանի բանաստեղծ - զոյութեան իսկական
բանալին կը կազմեն:

Գրախօսականի մը հակիրճ տողերը նը-
պատակ չունին մասնականանալ առանձին
նիւթերու շուրջ՝ իրենց պահանջած խո-
րութեամբ. բաւ է որ յաջողի վեր հանել
ընդհանուր ուղղութիւնը հատորին, ու-
սումնասիրական լրջութիւնն ու դատող-
ութեան առարկայականութիւնը:

Շտիկեան, իր ձեռնարկով՝ մեզի կը
ներկայացնէ բաւական յաջող Այլշան մը:
Գործը, թէ եւ երբեմն վիճելի, կը մնայ,
սակայն, մեր ժամանակներու կարեւոր
աշխատասիրութիւններէն մէկը:

Հ. ՌԱՓԱՅԷԼ ԱՆՏՈՆԵԱՆ

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱԾ ԵՆՔ

ԱՐԲԱՀԱՄԵԱՆ Ա. Ա. - Գրաբարի ձեռնարկ (Բար-
ձրագոյն ուսումնական հաստատութիւնների ու-
սանողների համար). Երկրորդ բարեփոխուած
հրատարակութիւն: Երեւան, Հայպետուսմանկ-
հրատ, 1958, էջ 624:
ԱՍՄԱՐԵԱՆ ԼԵՒՈՆ Ա. - Յովհաննէս Յովհաննի-
սեան: Երեւան, ՀՍՍՌ ԳԱ Հրատ. 1953, էջ 162,
փոքրագիր (նուէր հեղինակէն):
ԱՐՁՈՒՄԱՆԵԱՆ ՍԵՒԱԿ. - Սովետահայ վէպը:
Երեւան, «Հայաստան» Հրատ. 1967, էջ 582:
ԲԵՍ ԳԱՐԵԳԻՆ. - Այրուած վշտեր: Երեւան,
«Հայաստան» Հրատ. 1967, էջ 444:
ԲՈԳԵՄՍԿԻ (ՉԱՏԻԿԵԱՆ) ՍԱՄՈՒԷԼ. - Յովհան-
նէս Զարեփեան: Երեւան, Հայկ. թար. Ընկ.
1966, էջ 120:
ԳԻՒԼՆԱԶԱՐԵԱՆ ՆԱԺԱԿ Մ. - Վախճանդ Անա-
նեան: Երեւան, ՀՍՍՌ ԳԱ Հրատ. 1953, էջ 134,
փոքրագիր (նուէր հեղինակէն):
ԳԻՒԼՆԱԶԱՐԵԱՆ ՆԱԺԱԿ Մ. - Ակնարկներ հայ
մանկական գրականութեան պատմութեան: Ե-
րեւան, ՀՍՍՌ ԳԱ Հրատ. 1961, էջ 247:
ԳԻՒԼՆԱԶԱՐԵԱՆ ՆԱԺԱԿ. - Ոսկի որոնողները:
Երեւան, Հայպետհրատ, 1964, էջ 390 (նուէր
հեղինակէն):
ԳԻՒՐՁԵԱՆ ԳԱՐԻԲԷԼ. - Սեղրակ Առաքելեան: Ե-
րեւան, «Հայաստան» Հրատ. 1967, էջ 100 + 18
նկարաթերթ:
ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ ՎԱՀԱԳՆ. - Բոլոր օրերի ունաճա-
յները: Երեւան, «Հայաստան» Հրատ. 1966, էջ
237:
ԴԱՐԵԱՆ ԶԱՐԶԱՆԴ. - Վերջին թուրքը (Պատ-
մուածքներ եւ Ակնարկներ): Երեւան, «Հայաս-
տան» Հրատ. 1967, էջ 357:
ԶԱՐԵԱՆ ՌՈՒԲԷՆ. - Շեքսպիրական (Հայկական
Շեքսպիրեան Տարեգիրք): Երեւան, ՀՍՍՌ ԳԱ
Հրատ. 1966, էջ 408 (նուէր հեղինակէն):
ԷՎԼԻԵԱ ՉԵԼԵԲԻ. - Թուրքական աղբիւրներ. Գ.
(Թարգմանութիւն ընդգրկեց, առաջարկ եւ ծա-
նօթագրութիւններ՝ Ա. Ն. Սաֆրաստեանի):
Երեւան, ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատ. 1967, էջ 346:

ԹԱՌՈՅԵԱՆ ԿՆԵԱԶ Զ. - Ժողովրդական շար-
ժումները Սասունում 1890-1894: Երեւան, «Հա-
յաստան» Հրատ. 1966, էջ 169:
ՆԱՆԶԱԴԵԱՆ ՍԵՐՈՅ. - Մատենան հեղիւթեանց:
Երեւան, «Հայաստան» Հրատ. 1966, էջ 226:
ԿԱՍԵԱՆ ՍԱՐԳԻՍ. - Ընտիր երկեր: Երեւան,
«Հայաստան» Հրատ. 1967, էջ 456:
ՂԱԶԱՐԵԱՆ ՀԱՅԿ. - Արեւմտահայերի սոցիալ-
տնտեսական եւ քաղաքական կացութիւնը 1800-
1870 թթ.: Երեւան, ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատ. 1967, էջ
670:
ՂԱՆԱԼԱՆԵԱՆ Ա. - Հայ ժողովրդի հերոսապա-
տմանը: Երեւան, Հայպետհրատ, 1942, էջ
88 (փոքրագիր):
ՂԱՆԱԼԱՆԵԱՆ Ա. - Հայ ժողովրդական հէքեթ-
ներ: Երեւան, Հայպետհրատ, 1950, էջ XXI +
566:
ՄԵԼԻԻՔ-ՎՐԹԱՆԷՍԵԱՆ ՕԼԳԱ. - Սովետահայ ռե-
ժիմի կազմաւորման պատմութիւնը: Ե-
րեւան, «Հայաստան» Հրատ. 1966, էջ 150:
ՄՆԱՑԱԿԱՆԵԱՆ ՎԱԶԳԷՆ. - Գեղամ Սարեանի
պոեզիան: Երեւան, Հայպետհրատ, 1963, էջ
280:
ՅԱԿՈԲԵԱՆ ԹԱԴԵՒՈՍ Ն. - Աշխարհագրութեան
համառոտ պատմութիւն (հնագոյն ժամանակնե-
րից մինչեւ 1917 թ.): Երեւան, «Լոյս» Հրատ.
1967, էջ 386:
ՅՈՎՀԱՆՆԵԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ. - Հատընտիր: Ե-
րեւան, Պետհրատ, 1939, էջ 70 (փոքրագիր):
ՆԱՆՈՒՄԵԱՆ ՌՈՒԶԱՆ. - Հայ-ռուս գրական կա-
պերի շուրջ (համառոտ ակնարկ): Երեւան,
ՀՍՍՌ ԳԱ Հրատ. 1945, էջ 53 (նուէր հեղինա-
կէն):
ՆԱՆՈՒՄԵԱՆ ՌՈՒԶԱՆ. - Ծերենց: Երեւան, ՀՍՍՌ
ԳԱ Հրատ. 1961, էջ 116 (նուէր հեղինակէն):
ՆԵՐՍԻՍԵԱՆ Մ. - Դեկարթիստները Հայաստա-
նում: Երեւան, Հայպետհրատ, 1958, էջ 439:
ՇԱՔԱՐԵԱՆ ՀՐԱԶԻԿ ԳՐ. - Ա. Մ. Գարագաշեանի
աշխարհայեացքը: Երեւան, Պետ. Հմլ. Հրատ.
1962, էջ 229:

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺՆԵԳԻՆ		PRIX DE L'ABONNEMENT ANNUEL	
Խաղաղիկ համար	3500 Լիր	Pour l'Italie	3500 Lires
Արտասահմանի համար	8 Տոլար	Pour l'Etranger	8 Dollars
Մէկ քիւբ. 250 Լիր -	0,50 Տոլար	Le Numéro: 250 Lires -	0,50 Dollar

ԿԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԻ «ԳԱԼՈՒՍ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ» ՆՊԱՍՏՈՎ
PUBLIE AVEC LE CONCOURS DE LA «FONDATION CALOUSTE GULBENKIAN»
Direzione - Amministrazione - Abbonamenti - Isola San Lazzaro - 30100 Venezia (Italia) - Tel. 60-104
Autorizzazione Tribunale di Venezia, 14 Genn. 1954, N. 153 del Registro. - Proprietario: Congr. Mechitarista di Venezia
Direttore responsabile: P. MESROBIO Dr. GIANASCIAN. - Tipografia Armena di S. Lazzaro in Venezia